

МОНГОЛ ХЭЛНИЙ ХЭЛЦИЙГ ХЯТАД ХЭЛНЭЭ ОРЧУУЛАХАД ТҮГЭЭМЭЛ ХЭРЭГЛЭГДЭХ АРГУУД

Ц. Ичинхорлоо¹⁸

Abstract: The idioms and expressions of any language are closely tied to the lifestyle, customs, historical characteristics, and indeed the cultural mentality of the nation to which they belong. As such, how to render them into other languages has long posed a considerable challenge.

In this study, we sampled over 100 Mongolian idioms and conducted a comparative analysis to determine which translation methods, when applied to rendering them into Chinese, produce the most accurate and natural results.

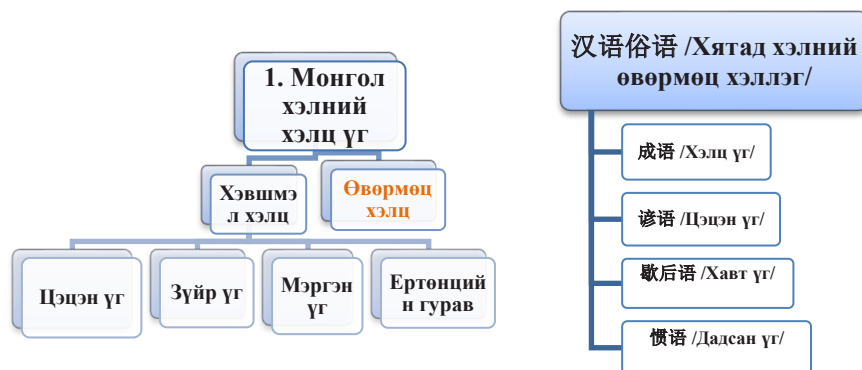
The research revealed that three methods, namely adaptive translation, equivalent translation, and semantic translation, are broadly applicable in both pedagogical and practical contexts when translating Mongolian idioms into Chinese. Among these, equivalent translation, which involves rendering source-language idioms through target-language counterparts that differ in imagery yet convey the same meaning, was found to be the most effective approach.

Түлхүүр үг: хэлц үг, дүйцүүлэн орчуулах, дүрслэл, монгол, хятад хэлнээ

Аливаа хэлэнд ард түмний аман ярианд тодорхой цаг хугацаанд үргэлж хэрэглэгдэн заншсан, аливаа юмыг цовоолог бөгөөд бодитоор дүрслэн зүйрлэж, утга санааг нь товч авсаархан бүрэн төгөлдөр илтгэдэг хэвшсэн холбоо үгс байдаг. Ийм үгсийг бид хэлц үг хэмээн нэрлэдэг.¹⁹ Эдгээр үгс нь маш өргөн дэлгэр санааг иж хураангуй, цомхон илтгэдгээрээ бусад нийлэмж үгнээс ялгаатай.

Хэлц үг нь ард түмний дунд аман болон бичгээр дамжин уламжлагдаж, тухайн үндэстнийхээ аж амьдрал, оюун сэтгэлгээ, ёс заншил, зан үйл, хэл соёлын онцлогийг үргэлж хадгалан оршиж байдгаараа онцлогтой юм. Ийм учраас хэлц нь үгийн сангийн бусад нэгжээс тогтсон байрлал, бүтцээрээ ялгарч өгүүлбэрийн дайтай хэрэглэгдэж, дүгнэлт эргэцүүлэл агуулж, тухайн хэлнийхээ түүхэн хөгжлийн явцад тогтвортойгоор оршин тогтнож байдаг.

Үгийн сангийн хувьд монгол, хятад 2 хэлний хэлц хэллэгийг дараах байдлаар ангилан харвал:

¹⁸ Ph.D, МУИС, ББС, Гадаад хэлний тэнхим, ORCID: 0000-1+234-5678-9101

¹⁹ Аким, Г. (1984). Орчуулгын санг уудлахад. Улаанбаатар., хуу-21

Дээрх 2 бүдүүвчийг зэрэгцүүлэн харвал орчин цагийн монгол хэлэнд олдмол утга бүхий өвөрмөц хэлцийг хэвшмэл хэлцээс нь ялгаж тусгайлан авч үздэг нь ажиглагдав. Учир нь хаана ч үл давтагдах монгол сэтгэлгээ гагцхүү монгол өвөрмөц хэлцэд л бүрэн туссан байдагтай холбоотой. Түүнчлэн Монгол, Хятад хэлний хэлц үгийн төрөл зүйл, ангилал, ач холбогдол нь өөр хоорондоо төсөөтэй ч утга, дүрслэл, зүйрлэл, бичгийн өнгө аяс нь ялгаатай байна. Энэ нь тухайн 2 үндэстний амьдрал ахуй, ёс заншил, түүх, хэл соёл зэрэгтэй ихээхэн холбоотой.

Ийнхүү аль ч хэлний хэлц үг, хэллэгүүд нь тухайн үндэстнийхээ аж байдал, зан заншил, түүхэн онцлог болоод тухайн улс үндэстний соёл сэтгэлгээтэй нягт холбоотой байдаг тул өөр бусад хэлнээ орчуулахад чухамхүү яаж буулгах вэ гэдэг нь нэлээд төвөгтэй байсаар ирсэн.

Эрдэмтэн судлаач Д.Дашдаваа “Хэлц үгийн бүрэлдэхүүнд үг орохлоороо бие даасан утгаа алдаж, гагцхүү тухайн нийлэмж нь л нэгдмэл утга илэрхийлдэг. Ийм чөлөөт нийлэмж үгийг ч утгаар орчуулах хэрэгтэй.”²⁰, судлаач Н.Нансалмаа “Өвөрмөц хэлц болон хэвшмэл хэлцийг орчуулахын тулд юуны өмнө үг хэллэг, хэлцээр ямар тод, содон санаа илэрхийлж байгааг орчуулагч эх зохиолыг задлан шинжлэх явцад зөв зүйтэй тогтоож, дараа нь утгыг тохируулах үүднээс ямар аргаар орчуулах зүйтэй болохоо шийдвэл зохино.”²¹ хэмээнээс үзвэл аливаа хэвшмэл хэлцийг орчуулах явцад энэ нь нэгдмэл утга бүхий үгийн сангийн бие даасан нэгж болохыг анхаарах нь зүйтэй гэлтэй.

Аль нэг хэлний хэвшмэл хэлцийг шууд үгчилж орчуулах нь зохисгүй бөгөөд үгчлэн орчуулснаас илэрхийлэх утга нь алдагдахад хүрдэг. Энэ тухай эрдэмтэн зохиолчид өөр өөрийн гэсэн санаа бодолтой байдаг. Тухайлбал, эрдэмтэн судлаач Чой. Лувсанжав “Гадаадын хэлц үгийг гагцхүү өөрийн бэлэн хэлц үгээр орчуулж болно.”²², зохиолч, орчуулагч М. Цэдэндорж “Гагцхүү хуулбарлан орчуулах хэрэгтэй”²³ гэжээ.

Бид энэ удаад монгол хэлний хэлц үгийг хятад хэлнээ буулгахад орчуулгын ямар аргуудыг сонгон авч ашиглавал тухайн орчуулга оновчтой, амьдлаг болж чадах вэ гэдгийг тодорхойлохыг зорьсон. Судалгааны явцад бид монгол хэлний хэлцийг хятад хэлнээ орчуулахад сургалт практикт өргөн ашиглаж болохуйц орчуулгын дараах аргуудыг онцлон авч үзэв.

1. Зохиомжлон орчуулах арга:

Энэ нь монгол хэлний дүрэм ёсыг зөрчихгүйгээр уншигчдад буруу ойлголт өгөхгүй, монгол хэлний хэлцийн зүйрлэл дүрслэлийн онцлогийг тэр хэвээр нь хадгалж орчуулах арга юм. Өөрөөр хэлбэл, монгол хэлний хэлц бүрийг махчлан орчуулах биш харин монгол хэлний өвөрмөц болон хэвшмэл хэлцийн утга санааг зөв оновчтойгоор дахин илтгэж гаргахдаа хятад хэлний үгийн сан, хэл зүй, найруулга зүйн онцлогийг тусгах, хятад шүлгийн зэрэгцүүлэл, үсэг хязгаарлах, айзам хэмнэл тааруулах зэрэг онцлогт тохируулан орчуулж байгаа явдал юм. Тухайлбал, Өвчингүй бол жаргал, өргүй бол баян /病则福, 无连债则福/, “Сүсэг байвал бурхан холгүй, сүх байвал түлээ холгүй” /虔诚不怕佛祖远, 有斧不愁没紫烧/, “Хүний газрын бурхнаас, өөрийн нутгийн чөтгөр дээр” /他乡之佛不如自家之鬼好/, “Далай ч бас усаар дутдаг юм, дагина ч бас эрээр дутдаг юм /大海也缺盐之时, 仙女也有无夫之苦/, “Хэл хавтгай, хэрэг бөөрөнхий /舌是扁的, 话是圆的/, “Буянгүй хүний идэх нь их, бодолгүй хүний унтах нь их /无福之人饭量大, 无忧之人磕睡多/, “Мөнгө цагаан, нүд улаан /银是白的, 眼是红的/, арван тавны сар сайхан, атар газрын цэцэг сайхан, аав ээжийн сургаал сайхан /十五的月亮是——漂亮, 原野的花朵是——美丽, 父母的教训是——美好/, унтах гэдэг үхэхийн хагас, унгах гэдэг баахын хагас, уурлах гэдэг

²⁰ Д.Дашдаваа Орчуулах эрдэм., Улсын хэвлэлийн газар. УБ хот, 1987 он., Хуу-8

²¹ Н.Нансалмаа. Үгийн сан судлал. УБ хот. 2013 он

²² Аким, Г. (1984). Орчуулгын санг уудлахад. Улаанбаатар., хуу-23

²³ Төмөрцэрэн, Ж. (1974). Монгол хэлний үгийн сангийн судлал. УБ.

галзуурахын хагас /睡觉是死亡的半，放屁是大便的半，生气是发狂的半/, далайд усч сайн, нойронд сэргэг сайн, номд мэргэн сайн /水手对海好，经醒对睡好，明智对书好/, “Үгүй гэгч үгний мухар, үхнэ гэгч амины мухар /穷仍语之来，死仍命之来/ гэх мэт.

Ийнхүү монгол хэлний хэлцийг хятад хэлнээ зохиомжлон орчуулах явцад үг өгүүлбэр нь хялбар, товч авсаархан байхын зэрэгцээ хятад яруу найргийн үгийн тоо хязгаарлах, зэрэгцүүлэл хэрэглэх, айзам хэмнэл тааруулах зэргийг анхаарч орчуулах нь чухал бөгөөд хэлбэр нь гол санаандаа үйлчилж байх ёстой. Уран дүрслэл, яруу найргийг хэт анхаарваас утга өөрчлөгдөх буюу уг орчуулга төгс орчуулга болж чадахгүйд хүрнэ. Гагцхүү агуулга болоод утга санааг зөв оновчтой байлгахыг нэн тэргүүнд тавих нь зөв юм. Энэ аргаар монгол хэлний ардын аман зохиол, зүйр цэцэн үг, сургаал үг, оньсого зэргийг хятад хэлнээ орчуулахад өргөн ашиглаж болно.

2. Тэнцүү утгатай хэлц үгээр дүйцүүлэн орчуулах арга

Судалгааны явцад нийгэм улс төр, шинжлэх ухаан, аж ахуйн сэдэвтэй хэлц үгийг орчуулахад тэдгээр зохиолын үзэл санаа агуулгыг зөв оновчтой, товч тодорхой гаргахыг чухалчилдаг тул заримдаа хятад хэлний тэнцүү утгатай хэлц үгээр дүйцүүлэн орчуулах нь нэн тохиромжтой болох нь ажиглагдав. Энэ аргаар орчуулсан хэлцийг дараах байдлаар ангилж болно. Үүнд:

а) Ижил дүрслэлтэй, тэнцүү утгатай хэлцээр дүйцүүлэн орчуулах.

Ийм аргаар орчуулагдах монгол хэлний хэлц цөөнгүй тааралдаж байна. Өөрөөр хэлбэл, дүрслэл болон утга нь яв цав таарах хэлцүүд 2 хэлнээ байгаа тул үүнийг бид орлуулан дүйлгэж орчуулж болно. Үүнээс бид хөрш зэргэлдээ орших 2 орны хэл соёлын харилцан нөлөөлөл оршсоор байгааг үгүйсгэх аргагүй хэмээн ажиглаж болно. Тухайлбал, “Хүн болох багаасаа, хүлэг болох унаганаасаа гэгчээр би түүнийг бага байхаас нь л мэдэх юм.”²⁴ гэсэн өгүүлбэрт “Хүн болох багаасаа, хүлэг болох унаганаасаа” хэлцийг хятад хэлний “人看起效，马看蹄走”, “Сайн эм бэргэн мэт, сайн бэргэн эх мэт”/良妻如嫂，老嫂比母/, “Саваагүй нохой саранд хуцна” /狂犬吠白/, “Эдгэвэл эмчээ мартах, эрд очвол ээж ааваа мартах” /好了疮疤忘了疼，娶了媳妇忘了娘/, “Эр хүн нэг үгтэй, эр морь нэг ташууртай” /君子一言，驷马难追/, “Сонссон мэргэнээс үзсэн тэнэг дээр” /耳听为虚，眼见为实/, “Зуу сонсохоор нэг үз.” /百闻不如一见/ гэх мэт. Түүнчлэн “Дорж нэгэнт гучин хэд насалсан боловч гон бие гозон толгой явсаар байна.”²⁵ Үүнийг хятад хэлнээ “道尔吉已经三十多岁了，但到现在为止仍过着身单影只的单身生活。” гэж буулгавал “Гон бие гозон толгой”-г “身单影只” гэдэгтэй утга яв цав тохирч байна. Мөн “Оргих гал өөдөө, урсах ус уруугаа” гэгчээр хэн хүний хийморь дэгжин хөгжиж бадрахыг хүсэхгүй байх вэ дээ.”²⁶ гэсэн өгүүлбэрт “Оргих гал өөдөө, урсах ус уруугаа”-г хятад хэлний “水往低处流，人高处走”-тай утга дүрслэл нь яв цав нийцэж байгаа тул дүйцүүлэн орчуулж болно.

б) Дүрслэл нь ялгаатай ч тэнцүү утгатай хэлцээр дүйцүүлэн орчуулах.

Энэ аргаар хэлцийг орчуулахад тухайн хэлцийн утга санаа яв цав таарах хэдий ч монгол, хятад үндэстний соёл сэтгэлгээ, ертөнцийг үзэх үзэлтэй холбоотойгоор дүрслэл зүйрлэлүүд нь өөр өөр байх бөгөөд түүнийг дүйцүүлэн орчуулах нь орчуулагчийн чадамжаас ихээхэн шалтгаална. Тухайлбал, “Ямар ч хэрэг явдлыг хэлэхдээ дээр нь дэл, доор нь сүүл нэмээд тун ч сонирхолтой болгочих юм.”²⁷ гэсэн өгүүлбэрт “Дээр нь дэл, доор нь сүүл нэмэх” гэдэг хэлцийг хятад хэлнээ “添枝加叶”-тэй дүйн орчуулж болно.

Ийнхүү утга санаа бүрэн дүйвч дүрслэл зүйрлэл нь нь зөрүүтэй байгаагаас харвал монгол, хятад 2 ард түмний ахуйд зохицсон дүрслэлийг илтгэхийн сацуу тухайн улс үндэстний соёл

²⁴ Ч.Лодойдамба. Тунгалаг тамир романы хэсгээс

²⁵ Ч.Лодойдамба. Тунгалаг тамир романы хэсгээс

²⁶ Ч.Лодойдамба. Тунгалаг тамир романы хэсгээс

²⁷ Ч.Лодойдамба. Тунгалаг тамир романы хэсгээс

сэтгэлгээний онцлогийг илтгэж байна. Өөрөөр хэлбэл, Монголчууд нь өдөр тутамд эрхэлдэг мал ахуйтайгаа холбогдсон буюу “дэл, сүүл”-ийг ашигласан байхад хятад хэлнээ “мөчир, навч”-тай дүрслэн илэрхийлсэн байна. Энэ мэт жишээг дурдвал, “Хүний гараар **могой** бариулах”-借刀杀人 /хятад: **Хутга** зээлээд хүн алах/, “Нэг сумаар хоёр **туулай** буудах” -一箭双雕 /хятад: **Нэг сумаар 2 бүргэд агнах**/, “**Тай** газар доороос, **гахай** модон дотроос” -天有不测风云, 人有朝夕祸福 /хятад: **Тэнгэрт гэнэтийн үүл бүрхэх, хүнд гэнэт азгүйдэл тохиох**/, “**аз** таарах”-机不可失, 时不再来 /хятад: **Боломж ганц удаа тохиох**/, “**Хүн** хэдий ухаантай ч хэлэхээс нааш мэдэхгүй, **цаас** хэдийн нимгэн ч чичихээс нааш цоорохгүй” -灯不挑亮, 话不说不明 /хятад: **Дэнлүү асахгүй аваас гэрэлтэхгүй, үг хэлэхгүй аваас тодорхой бус**/, “Дуутай **тэнгэр** бороогүй, цуутай **хүүхэн** хуримгүй” -干打雷不下雨 /хятад: **Бороо үгүй аваас аянга үгүй**./ “**Бөөсөнд** хутга дайх-杀鸡用牛刀 /хятад: **Тахиа алахад үхэр хутга**/, “**Арван хуруу** тэгш”-十全十美 /хятад: **10-уулаа тэгш, төгс сайхан**/, долоо дордож нэг сэхэх-九死一生 /хятад: **9 үхэж 1 төрөх**/ гэх мэт.

с) Дүрслэлгүй бүтсэн тэнцүү утгатай хэлцээр дүйцүүлэн орчуулах

Монгол хэлний зарим зүйрлэл дүрслэлгүй нийлэмж утга санааг хятад хэлнээ орчуулахдаа илэрхийлэх утга санааг илүү тод товойлгож чадахуйц хэлц үгээр /成语/ дүйцүүлэн орчуулах нь зохистой. Тухайлбал, “Би чамд **сайхан сэтгэлээр** хандаж байхад харин чи надад уурлаж байна уу”²⁸ Үүнийг хятад хэлнээ “我在**好心好意**地给你指出, 你却生我的气。” Мөн “Чи **олиц солиц** юугаа яриад байгаа юм бэ? ”²⁹ хэмээснийг хятад хэлнээ “你在**胡言乱语**些什么?” гэх мэт зүйрлэл дүрслэлгүй нийлэмжүүдийг утга дүйцэх хэлцээр /成语/ дүйн орчуулсан жишээг дурдвал, “Сүүдрээ үзэж шүүрс алдах”-顾影自怜, “Хорвоод хосгүй”-举世无双, “Шидээ үзүүлнэ гээд шившгээ үзүүлэх”-弄巧成拙, “Хоосон сүрээс хорин хүн айх”-无兵之, “Арга мухардах”-陷入绝境, **гар** хоосон-两手空空, ичих нүүрээ элгэндээ наах-丢面子, гар хумхих-罢手, үлбэгэр, сул дорой, хийморьгүй-无精打采, аажуу тайван, уужуу тайван-慢条斯理, зуун задгай, жаран хагархай-乱七八糟, гэх мэт.

3. Утгачлан орчуулах арга:

Энэ нь дээр дурдсан хоёр аргаас арай өөр арга бөгөөд хэлц үгийн бүтэц, дүрслэл, найруулга зэргийг голлон анхаарах биш харин тухайн хэлцийн үндсэн утгыг үндэслэн утгачлан орчуулах явдал юм. Утгачлан орчуулахад орчуулга нь маш амьдлаг болох бөгөөд тухайн хэлц үгийн утгыг сайн ойлгож зохистой үгээр орчуулдаг тул утга нь бүрэн төгс гардаг. Тухайлбал, “**Ажилсаг хүн амаргүй, жороо морь жаргалгүй** гэгчээр Дорж бүтэн өдрийн турш ажилдаа яарсаар л байдаг.”³⁰ - “道尔吉天到晚忙于工作, 真是**个闲不住的人**。”, “Урт хормой хөл ороох, урт хэл хүзүү ороох” /进谗者害自己/, “Хэл ам сугалах” /问长问短/, нүүр алдахгүй /两面讨好/, “Амташсан хэрээ арван гурав эргэх” /越吃越想吃/, “Дээгүүр зантай” /自高自大/ гэх мэт.

Энэ аргаар монгол хэлний хэлцийг хятад хэлнээ орчуулахад юуны өмнө орчуулагчаас ихээхэн ур чадвар шаардах ба монгол, хятад үндэстний соёл, сэтгэлгээг сайтар нэвтэрсэн байхыг шаардана. Тэрээр хятад хэлний хэлц хэллэг нь ихэвчлэн үлгэр домог, түүхэн үйл явдлаас үүсэлтэй байдаг тул энэ талын өргөн мэдлэг, мэдээлэлтэй байхыг шаардана. Учир нь утгачлан орчуулах үед орчуулагдан буух хэлцийн үндсэн утгад нийцүүлж байж зөв оновчтой орчуулга болно.

²⁸ Ч.Лодойдамба. Тунгалаг тамир романы хэсгээс

²⁹ Ч.Лодойдамба. Тунгалаг тамир романы хэсгээс

³⁰ Ч.Лодойдамба. Тунгалаг тамир романы хэсгээс

ДҮГНЭЛТ:

Энэ удаад бид монгол хэлний 100 гаруй хэлц үгийг түүвэрлэн авч хятад хэлнээ буулгах явцад орчуулгын ямар аргыг сонгон ашиглавал тухайн орчуулга оновчтой, амьдлаг болох эсэхийг харьцуулан судалсан.

- ✚ Монгол, хятад хэлний хэлц үгс нь хэлзүйн хувьд хэлбэржиж бэхэжсэн, тогтмол бүрдүүлбэртэй, бүхэлдээ нэгэн өвөрмөц утгыг илэрхийлэх бөгөөд тухайн ард түмнийхээ соёл сэтгэлгээний тусгал болдог тул эдгээрийг зөв зохистой, “тэнцвэртэй орчуулах” нь зүйтэй. Хэлц үгийг орчуулах олон арга байдаг хэдий ч судалгааны явцад тухайн үндэстний соёл сэтгэлгээг таньж мэдээд “ижил сав”-ны утгаар нь дүйцүүлэн орчуулсан нь түгээмэл ажиглагдаж байна.
- ✚ Судалгааны явцад монгол хэлний хэлцийг хятад хэлнээ орчуулахад сургалт практикт өргөн ашиглаж болохуйц зохиомжлон, дүйцүүлэн, утгачлан орчуулах аргууд өргөн ажиглагдаж байв. Эдгээрээс дүрслэл нь ялгаатай ч тэнцүү утгатай хэлцээр дүйцүүлэн орчуулах арга нь хэлц үгийг нөгөө хэлнээ буулгахад нэн тохиромжтой арга юм гэж үзэв.
- ✚ Монгол, хятад 2 үндэстнүүд хөрш зэргэлдээ зэрэгцэн оршиж нийгэм эдийн засгийн хувьд харилцан хамааралтай байдаг ч хэл соёл, ёс заншил нь өөр тул 2 хэлний хэлцэд шингэсэн ертөнцийг үзэх үзэл, дүрслэл нь ч харилцан адилгүй байгааг “дүрслэл нь ялгаатай ч тэнцүү утгатай хэлц”-ээр дүйцүүлсэн орчуулах нь зүйтэй. Тухайлбал, усан толгой-猪腦子/*гахайн тархи*/, нэг үхрийн эвэр доргивол мянган үхрийн эвэр доргино.-一传十, 十传百/1 нь арав болж, 10 нь зуу болох/, эр үхэр сааж, элгэн тараг бүрэх-缘木求鱼/модонд авирч загас гуйх/
- ✚ Орчуулахад дан ганц үгийн утгыг мэдэх нь хангалттай биш. Аль ч хэлний хэлц хэллэгийг орчуулах явцад бид харилцан үл давхцах соёлын ойлголтуудыг сайтар судалж мэдсэн байх шаардлагатай. Мэдлэг дутсанаас хэт “махчлан орчуулах” нь хэлц үгийн мөн чанарыг алдагдуулж нууцлаг далд, уран яруу утга санааг нь бүрхэгдүүлж харилцаанд үл ойлголцлыг бий болгох муу талтай. Иймд монгол хэлний хэлц хэллэгийг хятад хэлнээ орчуулахдаа 2 үндэстний түүх, хэл соёл, ёс заншил, аж төрөх онцлогийн талаар зохих мэдлэгтэй байх нь чухал гэж үзэв.

НОМЗҮЙ

1. Базаррагчаа, Ц. (2002). *Монгол хятад хэлний орчуулгазүй*. Улаанбаатар.
2. Бадамдорж, Д. (2001). *Монгол хэлний утга судлал*. Улаанбаатар.
3. Дашдорж, Ө. (2013). *汉语熟语词典 / Хятад, Монгол хэлний хэлц үгийн толь*. Улаанбаатар: Артсофт ХХК.
4. Төмөрцэрэн, Ж. (1974). *Монгол хэлний үгийн сангийн судлал*. Улаанбаатар.
5. Аким, Г. (1984). *Орчуулгын санг уудлахад*. Улаанбаатар.
6. Аким, Г. (1982). *Монгол өвөрмөц хэлцийн товч тайлбар толь*. Улаанбаатар.
7. Лодойдамба, Ч. (1962). *Тунгалаг тамир роман*. Улаанбаатар